

АНДРАГОГИЧЕСКИ ПОДХОД КЪМ КАЧЕСТВОТО И ЕФЕКТИВНОСТТА НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБУЧЕНИЕ НА ВЪЗРАСТНИ (РЕТРОСПЕКТИВНО ИЗСЛЕДВАНЕ)

Чавдар КАТАНСКИ

Софийски университет „Св.Климент Охридски”

Резюме. Статията представя основни резултати от проведено проучване върху по-стари научно-изследователски (андрагогически) проекти по проблема за качеството и ефективността на професионалното обучение на възрастни, проведени в България през периода 1980-2000 г. Това ретроспективно изследване е свързано с актуалната необходимост от по-широко използване на андрагогиката в този сектор на образованието. Неговата цел е чрез съвременен прочит на обобщенията и изводите от проектите да се доразвие относително цялостна професионално-андрагогическа концепция за качеството и ефективността, съобразена с особеностите на възрастните обучавани, процеса на обучението, професионалната квалификация и андрагогическите принципи. Използвайки тези по-стари разработки като методологична основа авторът обосновава съвременен андрагогически подход към проблема и

предлага оригинални андрагогически дефиниции на качеството и ефективността.

Keywords: vocational andragogy, andragogical approach, adults, vocational adults training, quality of training, effectiveness of training

Въведение

Постигането на качество и ефективност е един от основните емпирични проблеми във всяка социална сфера. Това обстоятелство обуславя и интереса на науката към изследването на същността, определянето на основните закономерности и специфичните проявления на качеството и ефективността в практиката, на принципи и изисквания, норми и правила за ефективни действия и за качество на съответните процеси, продукти, услуги и др. Ето защо освен практически, проблемът за качеството и ефективността е и теоретико - методологичен по своя характер. И в двата си аспекта (практически и теоретико-методологичен) той е важен за науката андрагогика, която има за свой предмет образованието и професионалното обучение на възрастните. На вниманието на читателите ще се представят резултати от проведено от автора ретроспективно изследване на прилагането на андрагогически подход в България – за развитие на професионалното обучение на възрастни (изпълнителски и ръководни кадри) и в частност за осигуряване на качеството и ефективността в този сектор на образованието.

1. Андрагогическите разработки на качеството и ефективността на обучението като предмет на проведеното изследване

В България андрагогическите аспекти на този проблем станаха особено популярни в края на 70-те и началото на 80-те години на

миналия век - при социалистическата социално–икономическа и политическа формация, в условията на съществуващата тогава силно централизираната Единна национална система за повишаване на квалификацията на кадрите. Тогава се проведеха (с участие на автора) и първите професионално-андрагогически изследвания (Катански, 1981), вкл. на качеството и ефективността. Изследванията имаха теоретико – приложен характер и бяха свързани с осъществявания по това време голям проект на Международната организация на труда (Женева), насочен към подобряване на качеството и повишаване на ефективността на професионалното обучение и квалификацията на работниците в България.

Следващите си научни изследвания и разработки, авторът направи (в сътрудничество с Европейската фондация за обучение в Торино) в края на 90-те години – в условията на извършващия се в нашата и другите източноевропейски страни социално-икономически преход.¹⁻³⁾ През този предприсъединителен период на България към Европейския съюз (ЕС), свързан и с процесите на глобализация и реформиране на образованието в Европа, у нас се разви стихийно пазар на учебно-квалификационни услуги, който замени разпадналата се междуременно система за повишаване на квалификацията на кадрите. Третият етап на изследователски проекти се осъществява сега в условията на реалното членство на нашата страна в ЕС, където качеството на образованието е изведено като основен приоритет. Качеството се превръща в основен принцип и императив при прехода *от образование за цял живот към образование и учене през целия живот*. В този контекст – като рефлекс на обективна необходимост от осигуряване и гарантиране на качеството, може да се обясни и засилващата се (не само у нас) държавна регулация на образованието, вкл. на професионалното обучение на възрастни. Вече се полагат все по-системни и целенасочени усилия да се реформира тази система като се осигури нейното съответствие с европейските и световни

стандарти за качество.⁴⁾ Причината за това е формирация се единен европейски трудов пазар и очевидната необходимост от използване на общи стандарти и от прозрачност на издаваните документи за образование и квалификации. Така те ще се признават автоматично във всяка страна от Общността и ще гарантират практически основните човешки права на всеки гражданин на ЕС - за свободно придвижване, за заселване, работа, образование и обучение, социално осигуряване и т.н. В тази връзка се предприемат множество инициативи (програми, проекти и други) за проучване и развитие на: управлението на системата за професионално образование и обучение като цяло, на стандартите, вътрешното и външно оценяване, процедурите и средствата за осигуряване на качеството и повишаване на ефективността на обучението. Като участник в проекти за подобряване на системата за професионално обучение на възрастните, авторът винаги е застъпвал разбирането, че за успешното решаване на този актуален и с висока степен на социална значимост проблем, е необходимо да се използва *цялостна методология*, съобразена с андрагогическите принципи и изисквания, която успешно да обобщи натрупания вече в изследванията и разработките опит. За съжаление такава методология в България все още липсва.

В нейното съдържание е необходимо да залегнат резултати и от по-стари изследвания, които за съжаление по различни причини стоят в забрава. А те не само че не са загубили своята актуалност, но дори са още по-значими в съвременните условия (като например разработките, свързани с модулния подход за повишаване на квалификацията (Катански, 1989)). Безспорно тези разработки се нуждаят от съвременен прочит и следва да се свържат с резултатите от най-новите проучвания по темата, касаещи конкретизацията на индикаторите за качество и ефективност на обучението в пълно съответствие с основните професионално-андрагогически положения, принципи и изисквания.

2. Цел и задачи на изследването

Цел на изследването е чрез анализиране и обобщаване на резултатите от проведените до сега изследователски проекти да се развие относително завършена андрагогическа теза за качеството и ефективността, която да е съобразена напълно със спецификата на професионалното обучение на възрастни и с основните професионално-андрагогически положения, принципи и изисквания.

Постигането на тази изследователска цел премина през последователното решаване на следните задачи: (1) да се анализират същностните характеристики на професионалното обучение на възрастни като се изведат и обосноват основни професионално-андрагогически положения, принципи и изисквания за неговото организиране и провеждане; (2) да се дефинират „качество на обучението” и „ефективност на обучението” от андрагогически позиции, като категории на професионалната андрагогика; (3) да се определят (в удобен за ползване табличен вид) андрагогически индикатори за качествено и ефективно професионално обучение на възрастни; (4) да се открият условия и предпоставки (фактори) за постигането на качествено и ефективно обучение и те да се групират по степен на значимост за андрагогическата практика.

Следва да се отбележи, че изследването постигна напълно набелязаните цел и задачи и спомогна за формирането на относително цялостна авторска теза, даваща насоки, в теоретико-методологичен план, относно андрагогическия подход към проблема.

3. Професионално - андрагогически основи за организиране и провеждане на обучението на възрастни

Професионалната андрагогика е част от научната система, която изследва по специално най-значителната област на андрагогическата практика - професионалното обучение и квалификация на възрастни.

Следва да се отбележи обективното обстоятелство, че наред с общите за всички области на андрагогическата практика особености и закономерности, произтичащи от възрастните обучавани, професионалното обучение притежава и друга специфика. Тя се определя от андрагогическите характеристики на самата професионална квалификация като специфичен учебно-възпитателен процес и като особен образователен продукт.

3.1. Андрагогически характеристики на възрастните и на тяхното обучение

От андрагогически позиции възрастни са хората, намиращи се в най-активния период от своя живот - периодът на зрелостта. Зрелостта на възрастните се свежда до признаци като: нормална обща (соматична и ментална) развитост, формиран интелект и изградена личност, социално значим статус и т.н. Всички изброени особености е необходимо да бъдат обществено признати под формата на избирателни права, наказателна отговорност, личен паспорт и други. Характерна за този период от живота на човека е смяната на водещата развитието му дейност. Докато през детството това е играта, а през ученичеството – учебната работа, то в следващия етап съвсем естествено се налага трудовата дейност. Посредством нея (упражнявана основно в рамките на определена професия) възрастният се изгражда като личност и придобива социална автономност, икономическа независимост, социално положение и самочувствие.

Тези особености на възрастните безспорно оказват влияние при организирането и провеждането на тяхното обучение, което следва да протича в т.нар. андрагогическа ситуация. (Катански, 1981) Андрагогическата ситуация е съвкупност от преднамерено и целенасочено организирани условия - учебна среда, права и обратна връзка, комуникация и взаимодействие на участниците в обучението,

които са съобразени с всички обстоятелства, имащи отношение или произтичащи пряко от особеностите на възрастните. Андрагогическата ситуация е необходима за обучението на възрастни, така както педагогическата ситуация е нужна за обучението на децата и младежите.

За сега в нашата страна съществува известно неразбиране на специфичния характер на обучението при възрастните, обуславящ се от техните особености като обучавани. Това се дължи на недостатъчното развитие на българската андрагогика, която следва да разработи принципи, форми, методи и средства като цялостен андрагогически подход, андрагогическа организация и методика за обучението. Проблемът за развитието на андрагогиката в България не бива да се подценява повече и да се разчита на педагогическа теория за образованието, обучението и възпитанието. Наблюденията в практиката показват, че като организация, методика и практическа реализация сега професионалното обучение на възрастните стои по близко до традиционната педагогика, отколкото до професионалната андрагогика. Същевременно, вече стана ясно, че всички усилия за усъвършенстване на практиката с традиционния подход и с класически педагогически средства водят само до ограничени и временни резултати. В някои случаи дори се противодействува на иновацията на обучението, като се затруднява прилагането на иначе добре разработени програми и средства за обучение, които са доказали своята целесъобразност и ефективност в чужбина. Основната причина за това е недостатъчният брой професионални андрагози - подготвени ръководители, преподаватели, организатори, методисти и други специалисти, които да прилагат андрагогическа организация и методика в обучението на възрастни с широко използване на най-новите информационни и комуникационни технологии, на конструктивизма и индивидуалния подход, самообучението, дискусиата и др. Вместо това се продължава с добре познатите лекции и групови занятия в традиционен педагогически стил,

които не създават стабилни андрагогични връзки и отношения между възрастните участници в учебно-квалификационния процес. По същата причина не се изпълняват редица дейности от страна на обучаващите, имащи подчертано андрагогически характер. Такива дейности са: съставяне на индивидуални програми за обучението, разясняване на целите на обучението и стимулирането на обучаваните, провокиране на дискусия, обсъждане на проблеми от практиката (трудова-производствената дейност), развиване на възможностите на обучаваните да вземат правилни решения, разработване на напътствия за усъвършенстване на получената подготовка от всеки обучаван и т.н..

При тези условия намаляват възможностите за провеждане на съобразено с андрагогическите особености на възрастните обучение и за постигането на качество и ефективност.

3.2. Професионалната квалификация като специфичен учебно-възпитателен процес

Образованието е обществено явление – то е дейност на обществото като цяло, на общностите и семейството, както и на отделния човек, която исторически се е обособила като самостоятелна и е свързана с образователни институции. Освен това съществуват и необособени, несамостоятелни форми на образованието и самообучението, които са вплетени в основни дейности на хората – трудова, игрова, дейности на свободното време и т.н. В обществената практика обучението и възпитанието се проявяват като три основни вида: а) формално образование (formal education), в смисъл на обособено, институционализирано обучение и възпитание за деца и младежи, които се осъществяват от учебните заведения – различните видове училища, университети, колежи и др; б) неформално образование (non-formal education) – т.е. обособено като дейност и институционализирано в по-голямата си част образование за възрастни, провеждано предимно от

организации, които нямат статут на учебни заведения центрове за професионално обучение, школи, учебни институти на неправителствени организации и др.; в) информално образование (informal education), което е напълно необособено (в смисъл че е част от други човешки дейности), неинституционализирано (няма училища) и автономно, самостоятелно осъществявано като самообучение и самовъзпитание в процеса на професионални, семейни, обществени, спортни и други дейности на хората.

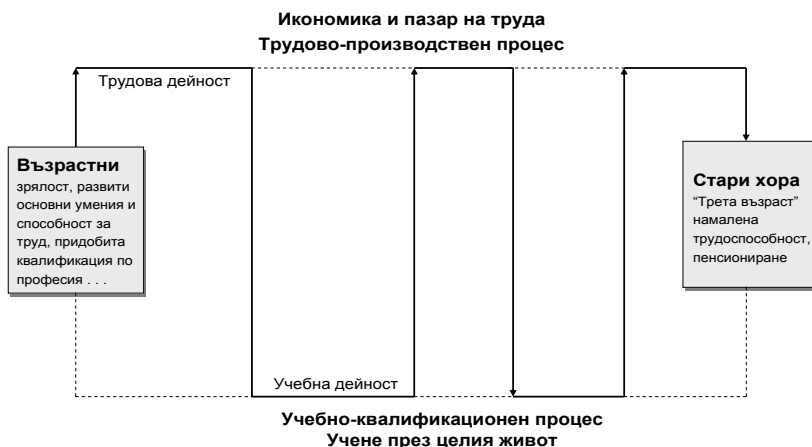
Съвременното разбиране е, че тези три основни вида образование, следва да се равнопоставят, т.е. че е необходимо да се създават условия и предпоставки за тяхното равностойно третиране – по отношение както на правата, така и на задълженията за учащите, финансирането, регламента, изпитите, сертификацията и други аспекти. Всичко това, разбира се, е свързано с разчупване и постепенното преодоляване на рамките, създадени от традиционните педагогически представи за обучението и възпитанието.

Андрагогиката предоставя такива възможности. Тя разглежда обучението и възпитанието в контекста на модерната образователна парадигма - ученето през целия живот (Katansky, 2008) като сложни и разнообразни (във формите на проявлението си) дейности, които осигуряват в значителна степен социализацията на човека, т.е. неговото приобщаване към обществения опит, ценности, норми и правила, към практиката и развитието на обществото като цяло. В този смисъл, чрез тях се трансферира натрупания социален опит в различните области на живота – съответно не само от по-старите на по-младите поколения, но също така в рамките на едно поколение, т.е. млади хора обучават връстници, възрастни – възрастни и дори млади хора могат да обучават и по-възрастни от тях. Във всичките си форми на проявление овладяването на този опит осигурява неговото съхранение и възпроизводство като основа за запазване и за развитие на самото общество.

В основата на образованието на възрастни е неформалното образование, което е същността на андрагогическата практика. Същевременно, възрастните практикуват активно и информалното и в по-слаба степен формалното образование и обучение. Получават се своеобразни модули на свързване на трите вида образование в цялостен учебно-възпитателен и квалификационен процес.

Разглеждана в този аспект професионалната квалификация на възрастни е специфичен вид учебно-възпитателен процес.(Фиг.1) Този процес се развива през целия активен човешки живот и е не само тясно свързан с трудово-професионална дейност, но вече се е превърнал и в част от нея. Неговото начало се поставя с придобиването на зрелост, способност за труд, квалификация по съответна професия и започване на работа, продължава като кариерно развитие чрез усъвършенстване, повишаване или пък със смяна на квалификацията и на професията, т.е. преквалификация, промяна в длъжностите и местоработата, както и други събития от трудовия живот на хората и приключва с намаляването на трудоспособността, пенсионирането и окончателното преустановяване на трудово-професионалната дейност в т.нар. трета възраст. Така че става дума за наистина продължителен процес в живота на хората, който е част и от процеса на учене през целия живот.

Фиг. 1. Развитие на андрагогическия учебно-квалификационен процес

Фиг. 1. Развитие на андрагогическия учебно-квалификационен процес

В учебно-квалификационния процес се застъпват и трите основни вида обучение - формално, неформално и информално. Този процес, развиващ се като част от ученето през целия живот, не е равномерен – той е с пулсираща динамика. Периоди на активно образование и обучение (обикновено с откъсване от работа) се редуват с периоди на латентно учене и усъвършенстване на придобитите основни и професионални умения в хода на изпълнението на служебни и други функции и задачи. При първите обучението и възпитанието имат експлицитен и ясно очертан характер. Обикновено те се осъществяват в рамките на някаква форма на професионална квалификация – например курс за повишаване на квалификацията, за преквалификация, мотивационно обучение, ментално обучение, interpersonal-training, team-building и т.н. Обучението, като процес на придобиване на нови професионални знания и умения и възпитаването на определени качества, отношения и ценностни ориентации и регулатори на професионално поведение, се свързва с ясно очертано (организирано,

целенасочено и последователно) образователно въздействие за развитие на професионалната компетентност на обучаваните. Обратно, при периодите на учене в процеса на работата основният акцент е непосредственото изпълнение на служебните задължения на работното място. В процеса на работа обаче се осъществява и латентно, незабележимо усъвършенстване и развитие на знанията, уменията и компетентността на завършилите съответни курсове хора. Този процес също е с неравномерен характер, съпътстван е с известно лутане и затруднения при конкретното свързване на придобитите знания и умения с изпълняваната работа. Ето защо формалното приключване на един курс и респективно на периода на активното обучение и възпитание не означава автоматично, че курсистите са напълно подготвени за практическа дейност. Необходимо е образователното въздействие на обучаващите върху обучаваните да продължи под друга подходяща форма – например като наблюдение, консултиране и т.н. За да продължи действието на курса върху преминалите вече в трудово-производствен процес хора е нужна и подходяща обстановка на работното място, възпитаваща работна среда, необходим е и т. нар. *обучаващ мениджмънт*. Личният пример на ръководителите, тяхната способност и желание да наставляват и помагат на ръководените от тях хора, да ги организират и мотивират като екип, създават условията за ползотворен следучебен период, за информално обучение, възпитание и самовъзпитание на работещите. Съвместните действия на ръководителите и на обучаващите като консултанти осигуряват практическото прилагане на наученото в учебно-квалификационния курс в практическата трудова дейност, в реалната производствена среда. В процеса на работата подготовката на работниците и служителите се доразвива, допълва и конкретизира. Същевременно у тях се формират и нови потребности от обучение и професионална квалификация. Подготвят се условия и личностни нагласи за следващ етап на активен

учебно-квалификационен процес чрез включване в друга, съответстваща на обективните условия и потребности, както и на субективните желания и стремежи на хората, форма на професионална квалификация.

3.3. Професионалната квалификация като по-особен образователен продукт

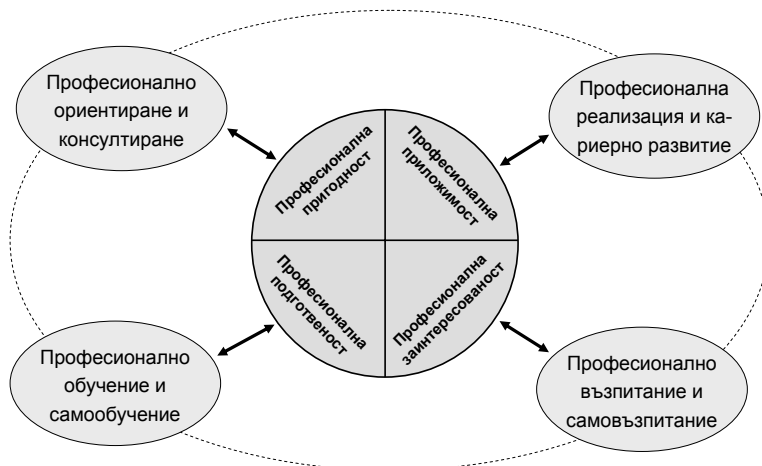
Важна постановка за качеството и ефективността на професионалното обучение е и андрагогическата интерпретация за същностната характеристика на професионалната квалификация. Тя се различава съществено от традиционните разбирания по този въпрос, които се свеждат най-общо до представата, че квалификацията е степен на овладяни (чрез обучение и самообучение) знания, умения и опит в съответна професия и специалност. Също така, професионалната квалификация се разглежда като единство от знанията, уменията, опита, които се изискват за упражняване на професията (т.нар търсена, изискуема квалификация), усвояват се и се повишават, или пък променят, чрез обучението (предлагана, налична квалификация), използват се практически и се усъвършенстват в процеса на труда (използвана, приложима квалификация). С основание в по-новите научни разработки съдържанието на професионалната квалификация се представя в по-обобщен вид, като изтъкано от традиционни и нови основни умения, като компетентност на хората в професията на определено ниво или степен. Такива нива на професионална компетентност обективно съществуват в всяка професионална област и са свързани със специалностите, длъжностите, организирането на работните места, правата и отговорностите, заплащането на труда и т.н.

Разнообразните схващания за същността и съдържанието на квалификацията обаче имат един общ недостатък – те се свеждат основно до знанията, уменията и опита в професията – т.е. до професионалната подготвеност. Тя е наистина важна, но съвсем не

изчерпва съдържанието и смисъла на този по-особен продукт на образованието и обучението. Все още не е утвърдено общоприето мнение по този въпрос, което да дава цялостна и относително завършена картина, липсва холистичен модел, който да очертава и разграничава отделните компоненти на съдържанието, логично да ги структурира, да очертава връзките им с професионалното, образователно и кариерно ориентиране, образованието и обучението, възпитанието, както и с практическата трудово-професионална дейност.

В тази връзка авторът разработи и защити в края на 90-те години на миналия век андрагогическа теза (Катански, 1989) по проблема за андрагогическа същност и съдържание на професионалната квалификация. Според неговата теза професионалната квалификация е специфичен образователен продукт, който се създава, развива и усъвършенства чрез теоретично и практическо професионално обучение, както и при упражняването на съответната професия. В процеса на придобиване на квалификацията по професия се развива комплексно качество, създаващо възможност на всеки човек да заеме своето място в системата на обществено производство и да участва в разделението на труда, респективно в трудовия пазар.

Фиг. 2. Андрагогически модел на професионалната квалификация

Фиг.2. Андрагогически модел на професионалната квалификация

Съдържанието на професионалната квалификация може да се представи в следните основни компоненти (Фиг. 2): а) пригодност на човека за определена професия (професионално-трудова дейност). Този компонент на квалификацията отразява съответствието между изискванията на дейността и качествата на човека, едно динамично изменящо се отношение. Оценката на пригодността е дейност, от която зависи успешното професионално ориентиране, обучението, адаптацията, развитието на творчество и постигане на пълноценна трудова реализация и професионално развитие; б) подготвеност на човека за професионално-трудова дейност, вкл. за изпълнение на конкретните трудови задачи на работното място. Компонентът подготвеност основно знания и умения на обучаваните които те придобиват през различните етапи и форми на учебно-квалификационния процес, Този процес протича в системата на професионалното образование и обучение в тясна връзка с трудово-производствената дейност и с натрупването на професионален опит до края на трудовия живот; в) заинтересованост на човека за работа по обществено необходимия начин, за пълно отдаване в труда посредством

съзнателно и активно действие, с отговорност и стремеж за непрекъснато усъвършенстване. Този компонент изразява изключително важната за професионално-трудова дейност субективна ангажираност. Заинтересоваността на хората се формира и развива посредством обучението и професионалното възпитание и самовъзпитаване в зависимост от условията, създадени в трудовите екипи и учебните групи и курсове в които те работят и се обучават; г) приложимост в съответната конкретна форма на производството. Като компонент на квалификацията приложимостта отразява четвъртия аспект на цялостната връзка, създаваща се между отделния човек и формата на производството чрез използването на възможностите за неговата професионална подготовка по предназначение. Този компонент осигурява не само ефективна връзка между учебно-квалификационния и трудово-производствените процеси, но също така спомага за поддържане и повишаване на професионалната пригодност и подготовка на хората, за тяхното професионално усъвършенстване в съответствие с интересите, потребностите, способностите, вложените усилия и други фактори.

Необходимостта от утвърждаването на андрагогическото виждане за съдържанието на професионалната квалификация се основава на доказаното значение поотделно на пригодността, подготвеността, заинтересоваността и приложимостта като фактори за овладяването и упражняването на трудово-професионална дейност и за успешно кариерно развитие. На практика обаче те са свързани, зависят един от друг и оказват комплексно въздействие за развитие на цялостна способност на хората за професионален труд.

Андрагогическото виждане за съдържанието на квалификацията насочва към разширяване на представите за целите на обучението и респективно за неговите резултати, на тази основа става възможно да се разработи нова структура от форми на квалификацията, осигуряващи

пълното задоволяване на съвременните потребности на хората от професионално обучение.

3.4. Професионално-андрагогически принципи

Разгледаните специфични особености на възрастните, на професионалното обучение и квалификацията са основата за определяне на принципите и изискванията на професионалната андрагогика. Тяхното прилагане и спазване в практиката създава обективната основа за определяне и постигане на стандартите за качество и ефективност на обучението. Принципите са своеобразно know-how на андрагогиката за организиране, провеждане и управление на практическата дейност по професионалното обучение и квалификация на възрастните. Те включват определени положения, изисквания, норми и правила.

3.4.а. Принцип на свързаност на трудово-професионалната практика и обучението

Обучението е свързано с практиката когато се основава на *потребностите, които произтичат от развитието на производството, пазара на труда и работната сила* и е насочено към тяхното най-пълно задоволяване. Принципът отразява обективната андрагогическа закономерност за труда като водеща развитието на възрастните дейност и за логистичния характер на тяхното обучение, т.е. че учебната дейност е спомагача, тя е част от основната (трудова) дейност на възрастните. Осигуряването на такава връзка позволява прецизно определяне на целите и учебното съдържание, компетентно разработване на учебни планове и програми със значителна практическа стойност. Следването на принципа е свързано и с използване на професионалните стандарти като основа за определяне на целите на обучението и като критерии при оценяване на резултатите, с интегриране на обучението в максимална степен в трудово-производствените процеси, провеждане на обучението в

условия, близки до реалните, използване на повече казуси от практиката и т.н.

3.4.б. Принцип на гъвкавост на обучението

Обучението е гъвкаво когато може да се провежда в разнообразни формати, съответстващи на условията, изискванията и потребностите на възрастните, т.е. когато се осигурява неговата най-пълна адаптивност. Гъвкавостта отразява обективната необходимост от съобразяване на организацията и методиката с начина на живот, културата и манталитета, образователното и професионалното ниво и други особености на възрастните. Прилагането на гъвкаво обучение означава да се преодолява шаблонността, да се възприемат разнообразни форми и методи, съвременни технически и други средства за обучение. Спазването на принципа задължава обучаващите организации да ориентират в максимална степен своите дейности към възрастните, да ги поставят в центъра на обучението. Условие за това е осигуряването на специализирана подготовка на преподавателите по теория и практика за формиране на андрагогически способности за провеждане учебно-квалификационната работа с възрастни, както и за развитие на заинтересованост и постигане на ефективност в тяхната работа. В съответствие с този принцип обучаващите организации следва да правят прецизен подбор и селекция на обучаваните, да прилагат индивидуализирано обучение в пълно съответствие с възможностите на възрастните за самостоятелна работа и самообучение.

3.4.в. Принцип на холистичност на обучението

Обучението е холистично когато изгражда цялостно професионално-квалификационния профил на обучаваните в съответствие с андрагогическия модел на професионалната квалификация като единство от пригодност, подготвеност,

заинтересованост и приложимост на работната сила в определена област на общественото производство. Спазването на принципа изисква обучаващите организации да поставят адекватни на този модел цели на обучението и квалификацията, да използват цялостен комплекс от форми, методи и средства за ориентиране, анализ и диагностика, консултиране, обучение и възпитание, насочен към прецизен подбор на обучаваните, изграждане на знания, умения и компетентност, на съвременна трудова култура и мотивация, както и подпомагане на пълноценната трудова реализация и кариерното развитие. Необходимо е и да се въприемат подходящи форми и методи за дидактически контрол и оценяване на всички аспекти на резултатите от обучението – развитие на професионалната пригодност на обучаваните, на тяхната подготвеност, мотивация, практическа ориентация, автономност и реализация.

3.4.г. Принцип на непрекъснатост на обучението

Обучението е непрекъснато в смисъл, че се организира и провежда като процес, който включва: формално, неформално и информално обучение, последователно преминаване от предучебен в учебен и от учебен в следучебен периоди, както и осигуряващ прерастването на организираното обучение в самообучение. Принципът съответства на андрагогическия модел на учебно-квалификационния процес като единство на обучение, самообучение, развитие и саморазвитие, преминаващ през разнообразни форми на квалификацията в хода на трудово-професионалната кариера. Неговото прилагане изисква обучаващите организации да осигуряват систематично образователното въздействие върху обучаваните още преди същинското обучение, да създават нарастващ капацитет за самостоятелно (автономно) учене и самообучение, както и да подпомагат реализацията и усъвършенстването на обучаваните, да подготвят условията за тяхното следващо професионално обучение (*Трайков & Катански, 1990*)

Това са основните принципи и изисквания, които очертават спецификата на професионалното обучение на възрастни, произтичаща от особеностите на възрастните и на самата професионална квалификация. Те са основа за разработване на цялостен професионално-андрагогически подход за организация и провеждане на обучението с възрастни, който е обективно необходим и за дефиниране на качеството и ефективността от професионално-андрагогически позиции.

4. Андрагогическо дефиниране на ефективността и на качеството на обучението

В икономическите науки и в теорията на управлението качеството и ефективността се обособяват като относително самостоятелни категории, които имат собствено съдържание и смислово значение, но същевременно са много тясно свързани. Качеството се разглежда най – общо като съвкупност от свойства и характеристики на даден продукт или услуга, определящи тяхната способност да задоволят потребностите на клиентите. Ефективността се определя като степен, до която са постигнати целите на съответна организация и дейност. Често успоредно с тях се използва и трета категория – *ефикасност*. Нейното съдържание и смислово значение се разграничават на основата на *ефективността*. Например - съотношението между стойността на крайния резултат и на вложените за неговото постигане ресурси е основа за преценка на обучението от аспект на неговата ефикасност. В специализираната икономическа литература могат да се срещнат множество мнения по този въпрос. Тук няма да се разглеждат подробно различните гледни точки по проблема за същността, смисъла и съдържанието на ефективността и качеството. С оглед характера на изследването е по-важно да се потърси тяхната специфика в условията на образованието и професионалното обучение на възрастни. Тя е свързана с обстоятелството, че образованието и обучението са много повече социални, отколкото

икономически (по своя обективен характер) дейности. Създаваните с тях ползи и ефекти касаят пряко развитието на човешките ресурси, икономиката, но и обществото като цяло, задоволяват широк кръг от потребности на различни социални нива – личностни, семейни, общностни и т.н. По тази причина следва да се осигуряват все повече финасови средства и други необходими ресурси за тяхното успешно функциониране и развитие без да се робува на икономически съображения, свеждащи се до тяхното раглеждане просто като нерентабилни разходи, без бърза възвращаемост. Става дума за направените инвестиции в хората и за хората, чиито характер надхвърля икономическата област. Ето защо в конкретния случай с професионалното обучение на възрастни е необходима и андрагогическа интерпретация на тези категории.

Ето защо, още в началото на 80-те години на XX век авторът предложи в България да се използва термина „андрагогическа ефективност”, който отразява спецификата в областта на обучението и професионалните квалификации на възрастни (Катански, 1981). Настъпилите по-късно социално – икономически промени във всички области на живота, вкл. създаването на трудовия пазар и на пазар на учебно-квалификационни услуги у нас в крайна сметка потвърдиха необходимостта от специфично тълкуване на основни понятия „качество” и „ефективност”. В пазарните условия проблемът за качеството и ефективността на професионалното обучение на възрастни следва да се разглежда от андрагогически позиции. Неговото успешно решаване изисква андрагогическо изследване на особеностите и специфичните закономерности на обучението, андрагогически принципи, изисквания и цялостен подход за установяване на действащи стандарти и за активна държавна политика. В съвременните условия се очертава още по-ясно необходимостта от държавни регулации и гарантиране на качеството на обучението и на придобиваните професионални

квалификации. Постепенно следва да се развива и публично-частното партньорство, и (както сочи опитът в Европейския съюз) на легитимни и имащи необходимия капацитет работодателски организации да се делегират повече права и отговорности за поддържане и развитие на стандартите, на системи от национални професионални квалификации, на самото професионално обучение. Засега у нас пазарът показва, че може да решава относително справедливо кои доставчици на обучение и консултантски услуги са ефективни и рентабилни и кои да отпадат от него. Така да се каже ефективността е повече проблем на съответните доставчици на обучение за възрастни, въпрос, който се решава на микро ниво и е свързан с развитие на конкурентноспособността и пазарното поведение на съответните обучаващи и консултантски организации.

Досегашният опит обаче води до извода, че пазарната регулация не успява да реши проблема за осигуряване, гарантиране и успешно управление на качеството на обучението. В този ред на разсъждения може да се посочи и обстоятелството, че осигуряването и гарантирането на качеството е повече приоритет на управлението на национално ниво. Това е въпрос на национална стратегия и на активна държавна политика, изискващ и андрагогически принос.

4.1. Ефективност на обучението

Разглеждана от андрагогически позиции ефективността на обучението има две основни същностни характеристики: а) чрез нея се измерва отношението между целта (планирания резултат) и реално постигнатия резултат, т.е. тя показва определена степен, в която са реализирани целите на обучението – това е т.нар. *вътрешна (андрагогическа) ефективност на обучението на възрастни* (Панова & Катански, 1987); б) същевременно ефективността е и отношението между стойностите на резултатите и на вложените за тяхното постигане ресурси: финансови средства, различни материали, време и усилия (жив

труд) – това е *външна (икономическа) ефективност на обучението на възрастни*.

Разграничаването на андрагогическата от икономическата ефективност е специфична, андрагогическата интерпретация, насочваща към възможното решаване на този проблем. От позициите на андрагогиката не се налага обособяване и на ефикасността като самостоятелна категория. Очевидно е че и двата аспекта на ефективността са важни в практиката, но с оглед предимно социалния характер на професионалното обучение на възрастни, може да се посочи че акцентът е повече върху първия аспект. Измерването на андрагогическата ефективност е комплексен процес на съпоставяне (в края на обучението) на целите с нивото на постигнатите резултати - като вътрешна ефективност на обучението. Необходима е безспорно и икономическа преценка на ефективността по отношение на стойността на резултатите, средната цена и ползите, както и възвращаемостта на вложените за постигането им ресурси. Това обаче е външната (спрямо обучението) икономическа ефективност, която не е от компетентност на андрагогиката.

На пръв поглед изглежда че ефективността е явление, което обхваща всички основни и наистина значими количествени и стойностни аспекти на обучението като дейност, които са свързани с поставените цели, постигнатите резултати, както и вложените ресурси. В действителност обаче, обективно съществуват и други аспекти, които имат дори по-важно екзистенциално значение за всяко обучение. Те са свързани с категорията „качество”.

4.2.Качество на обучението

В сферата на образованието и в конкретния случай (при професионалното обучение на възрастни) качеството (Katansky, 2008a) е

категория с по-широко съдържание и смислово значение от ефективността на обучението. Качеството е степен на съответствие на обучението като цяло, на неговите резултати и на отделните му компоненти (учебна програма, учебно-технически средства и пособия и други) спрямо действащите стандарти. Известни са два основни стандарта, които се прилагат все по масово, като следва: а) ISO 9001: 2000 на Световната организация по стандартизация (*International Standards Organization*), който е предназначен за управление на качеството на продукти и услуги и е приложим също в организациите, предоставящи професионално обучение и квалификации на възрастни; б) TQM (Total Quality Management) на Европейската фондация за управление на качеството (*European Foundation for Quality Management*). Особеност на европейския стандарт е че той покрива не само (и не толкова) крайния продукт, а цялостния процес по неговото създаване. Този стандарт изхожда от японското концептуално виждане, че качеството не е просто резултат, то е процес (Morita, 1987). Предимствата от такъв подход към качеството са очевидни – решаването на проблема се търси не на края, а още в началото на процеса. Чрез осигуряване на необходимите условия и предпоставки и чрез качествени и отговорни действия се гарантира и постигането на заложените параметри за качество на съответния продукт или услуга. Те са в състояние да задоволят успешно потребностите на потребителите, т.е. налице е качество, а организацията функционира в пълно съответствие с целите и мисията си, с очакваната от нея ефективност. Това разбиране съответства напълно и на андрагогическото виждане на автора за качеството и ефективността като явления, които са свързани цялостно със съответната система на обучение - респективно обхващат цели, резултати, процес, организация и иновация. Последното положение – иновацията е заложена и в класическия схема за управление на качеството (Quality Management System), а именно – дефиниране на ясен стандарт, измерване на качеството спрямо този

стандарт, използван като критерий, подобряване, т.е. иновиране на процеса и на резултата. Иновационната дейност е императив и за обучението на възрастни, тя от своя страна предизвиква след време промяна и в стандарта, развитие на самата система за управление на качеството.

В андрагогически смисъл качество е създадената и удостоверена способност на съответната обучаваща възрастни организация да задоволява потребностите и да отговаря на очакванията на своите потребители (Prokopenko, 1987).

От досегашния опит в България вече стана ясно, че не всеки пазар може да бъде универсален регулатор на качеството и че за осигуряването на качество и ефективност са необходими поне още две условия - системни държавни регулации и гаранции, както и реално публично-частно партньорство. В България сега системните регулации се осъществяват чрез правителствени структури - това са основно двете организации: Националната агенция за оценяване и акредитация на институциите и на учебните програми във висшето образование (НАОА) и Националната агенция за професионално образование и обучение (НАПОО), която лицензира програмите и центровете за професионално обучение на възрастни, осъществява мониторинг на тяхната дейност и други необходими функции..

Посредством предвидените от законодателството форми, методи и средства за контрол и управление, правителствените организации извършват т.нар. *външно оценяване* на качеството на предлаганото, от съответните учебни заведения, центрове, школи и други институции, обучение, вкл. за възрастни. В рамките на своите правомощия те акредитират, лицензират, сертифицират и наблюдават програмите и обучаващата дейност като оценяват “*отвън*” възможностите на институциите да провеждат качествен и ефективен учебно-квалификационен процес. По този начин контролът на качеството и

ефективността се превръща в част от контролната функция на управлението на образованието и обучението на национално и браншово ниво.

Същевременно във все повече университети, колежи, центрове, социално-педагогически заведения и други се създават специални структури, които извършват и *вътрешно оценяване* на качеството. Тяхната задача е да наблюдават “от вътре” спазването на заложените критерии и показатели (стандарти) за качество и ефективност на лекционните курсове, семинарни занятия, упражнения, практики и т.н. С вътрешното оценяване става възможно да се забележат своевременно допускани отклонения от стандартите, да се установяват и анализират причините като се организира тяхното отстраняване. То има превантивен характер и спомага за поддържане на постигнатото ниво на качество и ефективност в съответната институция, както и за предотвратяване на проблеми в обучението, които могат да доведат до отнемане на съответните акредитации и лицензии. Разглеждан в този аспект контролът на качеството и ефективността е част от контролната функция на управлението на локално, т.е. местно ниво.

Следователно, като инструментариум на контрола външното и вътрешното оценяване са както относително самостоятелни, така и обвързани. Те взаимно се предполагат и допълват в общия процес на управлението на образованието.

Що се касае до второто условие, за съжаление, за сега, публично-частното партньорство у нас все още не е развито в такава степен, че да влияе съществено върху осигуряването на качество на професионалното обучение на възрастни. По тази причина засега то няма да бъде предмет на нашето внимание.

На практика качеството и ефективността в образованието са свързани и взаимно се предполагат. Ефективната обучаваща организация постига качествено обучение, а качеството на обучението включва в себе

си и индикации за ефективност. Така че чрез качеството се обосновава и ефективността и обратно ефективното обучение включва в своите индикатори и качеството.

БЕЛЕЖКИ

1. Катански, Ч. (1997). *Продължаващо професионално обучение в България. Доклади, статии, мнения*, Българска национална обсерватория, № 2, сс. 31-39.
2. Катански, Ч. & Доброславска, Л. (1998). *Продължаващо професионално обучение в България. Доклади, статии, мнения*, Българска национална обсерватория, № 6, сс. 4-32.
3. Катански, Ч. (1998). *Продължаващо професионално обучение в България. Доклади, статии, мнения*, Българска национална обсерватория, № 10, сс. 5-63.
4. Българското професионално образование с европейски стандарти. Проект УПОО, Министерство на образованието и науката, 1999.

ЛИТЕРАТУРА

- Katansky, C. (2008). The lifelong learning as a modern educational paradigm. *Bulgarian J. Science & Education Policy*, 2, 91-105 [In Bulgarian].
- Katansky, C. (2008a). Quality and effectiveness of vocational training for adults (a socio-pedagogical interpretation). *Bulgarian J. Science & Education Policy*, 2, 107-126.
- Morita, A. (1987). *Made in Japan*. Oakland: Plume.
- Prokopenko, J. (1987). *Productivity management: a practical handbook*. Geneva: Intern. Labor. Org.
- Катански, Ч. (1981). *Професионална квалификация за възрастни (андрагогически наръчник)*. София: Министерство на народната просвета.

- Катански, Ч. (1989). *Прилагане на модулен подход за повишаване на професионалната квалификация на работници (дидактически аспекти)*. София: Софийски университет „Климент Охридски“.
- Панова, Р. & Катански, Ч. (1987). *Проблеми на определяне на ефективността при повишаване на квалификацията*. София: ЦППР.
- Трайков, А. & Катански, Ч. (1990). *Курс за ръководители и експерти по подготовката и квалификацията на кадрите*. София: Международна школа за фирмено управление.

ANDRAGOGICAL APPROACH TO THE QUALITY AND EFFECTIVENESS OF VOCATIONAL ADULTS TRAINING (A RETROSPECTIVE STUDY)

Abstract. The article describes the basic results of a study dealing with the problem of quality and effectiveness of vocational training of adults in Bulgaria. Why is it retrospective? Because the subject of study is previous author's andragogical investigations on the vocational qualification system, adults learners, training process and principals. The author uses the andragogical methodology and results in order to develop a new approach to the problem and original definitions of vocational training quality and effectiveness.

✉ Dr. Chavdar Katansky,
Department of Information and In-service Teacher Training,
University of Sofia,
224, Tzar Boris III Blvd., 1619 Sofia, BULGARIA
E-Mail: chavdar_katansky@abv.bg